

Colecția PLURAL M

Mihail Neamțu (n. 16 aprilie 1978) este doctor în teologie al Universității din Londra (King's College) cu o teză despre „The Nicene Christ and Desert Eschatology” (2008). A urmat liceul la Arad (1992-1996), este licențiat în filozofie (2000) și teologie ortodoxă (2005) la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; student Erasmus al Universității „Ludwig Maximilians” din München (2000-2001); master of Arts în patristică la University of Durham (2002) din Marea Britanie; Research Fellow (2005-2006) & Guest of the Rector, New Europe College (2006-2007); membru al Societății Române de Fenomenologie și al Asociației Române de Istorie a Religiei. A publicat numeroase studii, eseuri și articole în periodice și reviste din țară sau străinătate. Este traducătorul unor opere teologice fundamentale – Hugo Tristram Engelhardt Jr., *Fundamentele bioeticii creștine*, Editura Deisis, Sibiu, 2005 (în colaborare); John Behr, *Drumul către Niceea*, Editura Sophia, București, 2004; Jean-Luc Marion, *Crucea vizibilului*, Editura Deisis, Sibiu, 2000; Andrew Louth, *Deslușirea Tainei. Eseu despre natura teologiei*, Editura Deisis, Sibiu, 1999 –, dar și autorul volumului *Gramatica Ortodoxiei. Tradiția după modernitate*, Editura Polirom, Iași, 2007.

© 2008 by Editura POLIROM, pentru prezenta ediție

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506

București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;

P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României :

NEAMȚU, MIHAIL

Bufnița din dărâmături; Insomniile teologice în România postcomunistă / Mihail Neamțu. – Ed. a 2-a, rev. – Iași: Polirom, 2008

Bibliogr.

ISBN 978-973-46-0959-8

821.135.1-97

Printed in ROMANIA

Mihail Neamțu

Bufnița
din dărâmături

Insomnii teologice în România
postcomunistă

Ediția a II-a revăzută și adăugită

POLIROM
2008

Părinților mei

Mândrindu-ne cu multă nerușinare față de cei simpli, iar uneori și față de cei ce ne întrec, socotim viața virtuoasă ca pe o îndreptățire la asuprire, dar nu ca pe o pricină de smerenie și de îngăduință. De aceea suntem socotiți, chiar de cei ce trebuie să ne cinstească, ca o turmă ușuratică. (...) Până când vom rămâne la jocurile copilărești, neprimind cuget bărbătesc?

Avva Nil Ascetul, *Cuvânt ascetic* (sec. V)

Va fi fără formă și fără frumusețe și nevrednic de a fi ascultat cuvântul despre Dumnezeu, rostit oricum și de oricine și în timpul în care nu se cuvine. Căci socotesc că aceia care au minte trebuie să caute mult timpul potrivit pentru a vorbi despre El.

Sf. Maxim Mărturisorul, *Ambigua* (sec. VII)

Cui îi mai pasă azi de teologi – afară de teologi?

Friedrich Nietzsche, *Omenesc, prea omenesc* (1878)

Iubirea realizată este frumusețe.

Pavel Florenski, *Stâlpul și temelia adevărului* (1914)

Cuvânt înainte și notă lămuritoare la a doua ediție

*Sfârșitul lumii va veni când nu va
mai fi cărare de la vecin la vecin.*

*Patericul românesc*¹

Fără exercițiul iertării și al improvizației n-am putea dialoga. Oral sau în scris, comunicăm fragmentar, fără prea mult răgaz, cu acuta conștiință a imperfecțiunii. Viața însăși pare să fie o imensă paranteză. La începutul și sfârșitul conversațiilor pe care le propune cartea de față, autorul are acest sentiment durabil al nedesăvârșirii. Ar putea fi o scuză faptul că toate textele reproduse aici sunt, în sens literal, niște *elucubrationes theologicae*? Rezultat al unor insomnii netratate, născute din dialogul cu prietenii din vremea studenției, aceste schițe depășesc rareori limitele unor contingente epistolare.

Bufnița din dărâmături își propune redescoperirea tonului profetic în ambientul urban al teologiei. Pe acest drum, provocarea unor prejudecăți postbizantine și a unor reflexe pietiste s-a dovedit inevitabilă. Printr-un spontan efect retoric, multe dintre eseurile de față n-au scăpat de „capcanele” generalizării. Totuși, n-am vrea ca hiperbola să spună mai mult decât poate susține o simplă figură de stil. În prea multe cercuri de „savanți”, care nu mai pricep adevărul ca orizont, ci ca exactitate, Biblia însăși a ajuns să fie deconstruită pe temeiul neverosimilității sale empirice. Când sunt prost citite, textele lui Ieremia și Amos nu par decât o aglomerație de exagerări. Pesemne ideologii corectitudinii politice vor vedea în tirada lansată de Iisus împotriva fariseilor doar un abuz de interpretare. La urma urmei, au existat printre farisei și caractere excepționale: Nicodim, bunăoară (Ioan 3, 1). Părinții Bisericii însă –

1. Citat de Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Editura Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004, p. 367.

dintre care nu puțini mânuitori ai adjectivului – ne cer să vedem în Evanghelie documentul care proclamă de sus valoarea infinită a excepției, în contra gândirii masificate.

Atunci când riscă să spună prea mult, această carte nu vrea decât să confirme înțelepciunea tradiției, care vede în teologie un comentariu la experiența personală a libertății. Eseurile de față se doresc a fi niște punți între lumi care, de regulă, se ignoră. Oferim cititorului un mănunchi de însemnări care pledează diletant și eclectic în favoarea dialogului critic dintre discipline și specializări. Fără această confruntare nu cred că putem vorbi despre modernitate – și cu atât mai puțin despre Evanghelie. Secțiunea intitulată „Areopag” discută exigențele mărturisirii Crezului apostolic în cetate. „Teologia pentru Moromete” este o pledoarie în favoarea gazetăriei creștine – o idee întâmpinată uneori de cărturari cu un surâs superior.

Propriul rostirii teologice nu este doar vorbirea în șoaptă, sub un pridvor mănăstiresc, ci și adresarea răspicată, declamată în centrul pieței (care rămâne totuși o invenție „păgână”, mai precis grecească). Lipsită de această finalitate, recuperarea arhivistică a monumentelor tradiției riscă să transforme Biserica într-un muzeu de antichități. Adevăratul creștinism se descoperă și se trăiește nu în biblioteci, ci în viața comunității. Sarcina intelectualului creștin ni se pare a fi altoirea și cultivarea acelor idei evanghelice care pot face dintr-o minoritate „sarea pământului”. În acest fel, creștinul participă nu doar la edificarea Trupului eclezial, ci și la viața comunitară a cetății. În absența acestei contribuții decisive – atât de vizibilă în America vizitată de Tocqueville –, orice societate modernă ar tinde să devină un spațiu irespirabil.

Amenințată de spectrul osificării prin uzul limbii de lemn, Biserica trebuie să redescopere virtuțile dialogului transparent și lipsit de premeditare. Fără un elementar exercițiu de autocritică, viața noastră s-ar putea pomeni, într-o bună zi, sufocată de blestemul fricii și lucrarea fărădelegii. Muștrarea aduce vindecare. Adeseori, Evanghelia ne rostește adevărul în față, luând dispensă de la înțelepciunea lumii, cea care predă arta sofistă a compromisului. „Adaptarea” la sistem (entropic prin definiție) ne reglează temperatura inimii în domeniul atotcuprinzător al căldicelului. Această opțiune nu este valabilă pentru cei care țin Cuvântul dumnezeiesc ca măsură a tuturor lucrurilor, a celor ce sunt ca cele ce sunt, și a celor ce nu sunt, ca cele care nu sunt. Din această perspectivă am vrut să discutăm responsabilitățile civice ale Bisericii și ierarhiei, condiția politică a comunității ecleziale și raportul acesteia cu Statul, Universitatea și alte instituții seculare. Un loc aparte îl are relația dintre Biserica Ortodoxă Română și fosta poliție politică din perioada comunistă. În sfârșit, două eseuri pseudo-areopagitice sunt în chip dureros dedicate tineretului ortodox și problemelor educației din învățământul teologic ortodox. *Mihi cura futuri.*

În capitolul „Eseuri critice” am adunat câteva comentarii pe marginea unor teme antice sau volume recente. *Predania* interbelică, redactată de

Gh. Racoveanu și patronată de Nae Ionescu, rămâne până astăzi o demonstrație de excelență în istoria presei religioase și încă o dovadă că nici un timp nu este prea sărac pentru ca oamenii să caute și să afirme adevărul. „Cunoașterea de împrumut” se dorește o glosă resemnată pe marginea întrebării puse de Sf. Antonie cel Mare filozofilor din pustie: „Ce vine mai întâi: mintea sau cuvintele (*noûs ē grámmata*)?” (*Vita Antonii*, 73). Provocarea este reluată în alți termeni și transmisă tuturor celor furați, ca și subsemnatul, de visul tiranic al stimei de sine sau de nostalgia burgheză după stabilitate. Dobândim aceste „idealuri” prin exaltarea cunoașterii factuale a realității (folosindu-ne de un nomenclator de concepte exacte și de câteva reguli de inferență logică). Idealul pozitivist al cunoașterii – înțeleasă ca act de posesie – este trădat de obsesia filologică a perfecțiunii în exprimare. Acestuia nu i se poate opune decât experiența cunoașterii liturgice, înțeleasă ca participare verticală la viața de plinătate și har a Dumnezeuirii. Ea aduce cu sine destabilizarea verbală și moartea simbolică a subiectului. Conchidem prin a sugera urgența recuperării unui mod non-verbal al cunoașterii; singura gramatologie a Bisericii este, prin definiție, pneumatică și euharistică.

Am redescoperit diferența dintre amintire și reamintire printr-un periplu în „lumea dispărută” zugrăvită de unii dintre cei mai talentați scriitori români iviți după căderea comunismului. Portretul vieții de adolescent din anii 1980-1989 ne-a ajutat să remarcăm, din nou, că între marile binefaceri ale Revoluției anticomuniste se numără dreptul mărturisirii în sfera publică. Textul despre „puterea credinței și arta speranței” compilează adnotările noastre simpatetice la o carte semnată de unul dintre cei mai fecunzi esești din România postdecembristă. „Ciornele filozofice” se deschid cu o pledoarie în favoarea unui nou tip de critică culturală, arbitrată de Logosul increat al lumii și desfășurată în limitele unei ontologii a participației. Urmează două eseuri referitoare la doi autori gata să recunoască eterna noutate a revelației biblice (H.-R. Patapievici și J.-L. Marion). Faptul că filozofia ajunge să admită, după două mii de ani, adevărul radical al Evangheliei n-ar trebui să ni se mai pară un paradox. Este concluzia spre care ne conduce și volumul *Omul recent*, comentat dintr-un unghi critic și, deopotrivă, simpatetic în eseul despre „căutarea firului pierdut”.

După câteva însemnări despre transparența liturgică și nostalgia paradisiacă a jocului (*e.g.*, fotbalul), urmează o apologie a neînțelegerii ca spațiu epistemic intermediar. Neînțelegeria este locul simbolic al minții în care o mai profundă cunoaștere de sine poate anticipa recunoașterea tainei lui Dumnezeu. Acest exercițiu de recunoaștere și recunoștință poate fi comutat de la un nivel individual într-un plan comunitar. Este ceea ce încearcă să sugereze meditația noastră teologică asupra sensului istoriei și al maladiilor ei.

O reflecție asupra politicului își poate găsi locul într-o inspirată vecinătate cu meditația monastică. Este o descoperire făcută pe cont propriu, parcurgând câteva scrieri ale unor autori duhovnicești din vechime

(*e.g.*, Evagrie Ponticul) sau contemporaneitate (*e.g.*, arhimandritul Sofronie din Essex și arhimandritul Emilianos Simonopetritul). Complementar, am inclus câteva „Stații teologice” care trec în revistă condiția lui Zaheu înaintea Crucii Domnului, problema reprezentării vizuale a Patimii lui Iisus, statutul lecionarului biblic și câteva glose despre metafizică și teologice în opera lui Christos Yannaras.

O notă bibliografică oferă detalii despre traiectoria textelor înainte de culegerea lor în acest volum. Toate eseurile reluate aici apar într-o formă complet modificată. Pentru că ne-am dori reinviată și tradiția clasică a scliilor, am inclus între copertele cărții și câteva recenzii transformate. Aceste *marginalia* se nasc și mor, îndeobște, ca niște cărți poștale. Le-am introdus aici ca într-un colet rambursabil. Cititorilor dezamăgiți de lipsa unor masive „studii serioase” nu le putem cere decât răbdare și îngăduință. Drept compensație, am inclus câteva „nocturne” inedite.

*

Receptarea de care s-a bucurat prima ediție a *Bufniței din dărâmături* l-a îndemnat pe autor să accepte provocarea unei noi ediții. S-ar cuveni, înainte de toate, să spun care este originea acestui titlu. „Bufnița” evocată de Psalmul 101 (în *Septuaginta*) nu reprezintă un simbol al Minervei, așa cum au crezut unii. Cucuveaua filozofică începe să zboare doar la lăsatul serii – o metaforă așadar nepotrivită pentru vârsta tinereții¹. Nu despre geniul retrospectiv al gândului filozofic, ci despre natura profetică a cunoașterii teologice am vrut să vorbesc aici. „Bufnița din dărâmături” evocă mai degrabă imperativul vigilenței sau, în limbaj teologic, conștiința neptică. Patroana acestor rânduri locuiește în copacul vieții, migrând, doar cu bilet de întoarcere, către pomul cunoașterii. „Dărâmăturile” sunt, evident, spațiul lăuntric și exterior lăsat în urmă de trauma experienței totalitare, care atârnă foarte greu pe lângă toate celelalte crize ale Bisericii în modernitate. Din acest motiv, am suplimentat subtitlul cărții cu sintagma „Insomnii teologice în România postcomunistă”. Ca mulți alți contemporani trecuți prin experiența unei utopii barbare, am experimentat, la propriu și la figurat, insomnia, niciodată lipsită de riscuri. M-am străduit ca aceste insomnii să capete un caracter teologic, trăind într-o lume care s-a pus „la adăpost de veșnicie” (Ana Blandiana).

Ce pot spune despre receptarea volumului? Mai întâi, stocul de carte în librării s-a epuizat foarte repede. Marcând un start cu imperfecțiuni, acest volum n-a avut parte, pesemne, de cititori neutri sau imparțiali. Unii au felicitat poziția „conservatoare” asumată împotriva curentului,

1. În cuvintele exacte ale lui G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Sämtliche Werke, vol. 7), Friedrich Frommann, Stuttgart, 1964, p. 37: „Die Eule der Minerva beginnt ernst mit der einbrechender Dämmerung ihren Flug”.

precum și curajul îmbinării unei reflecții filozofice cu angajamentul religios explicit. Publicul laic și mediile culturale au receptat cu generozitate mesajul central al cărții. Unii cititori severi din mediile bisericești au suspectat o cochetărie cu „modernismul” lumii contemporane. Alții, între care nu puține figuri sacerdotale, s-au simțit solidari cu rostirea unor adevăruri inavuabile. N-au lipsit nici cei iritați de obrăznicia unor pagini din carte, recomandând purificarea păcatului mândriei auctoriale cu ajutorul mașinii de topit hârtie.

Din toate aceste reacții am avut de învățat. Sunt astăzi convins de faptul că polemica jurnalistică este un exercițiu riscant chiar și atunci când operează strict circumstanțial. A comenta starea de lucruri din Biserica Ortodoxă este un lucru delicat, mai ales pentru cei care sunt conștienți de natura tainică a trupului lui Hristos. Fidelitatea, ca și luciditatea, se învață mereu din experiența greșelii. Îmi spun astăzi că paginile sufocate de exasperare n-ar fi trebuit scrise cu sarcasm, dar îmi lipsește înțelepciunea celor desăvârșiți. Dincolo de orice asperități, cred că acest volum s-a născut înăuntrul unui legământ de fidelitate față de Evanghelie. Reacțiile adverse „la vedere” m-au mirat așadar mai puțin decât declarațiile otrăvite ale unor „confrați” care au mereu ceva de comentat în privat și foarte puține de spus în public. Această situație confirmă provincialismul endemic al culturii române contemporane din care, inevitabil, discursul teologic face și el parte.

Istoria ne arată că lipsa unor medii adecvate de comunicare sfârșește mereu printr-o celebrare a ipocriziei. De ce, în România, bârfele sunt de maximă suculență și aciditate, iar ideile n-au aderență? Poate că o parte a răspunsului se găsește în dinamica pedagogică a primilor ani de formare în școli și universități. Ca student al Facultății de Teologie Ortodoxă am putut auzi la cursuri comentarii cu privire la jocurile de culise ale ultimelor alegeri episcopale. La fel, studenții de la Științe Politice își urmăreau profesorii perorând despre criza diferitelor alianțe parlamentare sau coaliții guvernamentale. Mult mai rari au fost cei capabili să asume demn și, prin urmare, public aceste poziții de partizanat. Or, virtutea dialogului matur ține de capacitatea omului educat de a articula o poziție teoretică cu argumente la vedere. În cazul Bisericii, noțiunea *sinodalitate* invită la această practică deschisă, imună față de umorile pasagere și idiosincraziile personale.

Semi-clandestinitatea comentariului de chibiț nu ar trebui să aibă efecte mai puternice decât dezbaterea transparentă. Din păcate, la noi, „spațiul public rămâne inevitabil contaminat de falsitate, de ipocrizie și de ritualurile prin care viața noastră intelectuală este adesea condamnată la politețea formelor fără fond. Astfel, spațiul nostru public se dovedește un adăpost inadecvat pentru adevăr, descurajant pentru sinceritate și impropriu pentru spontaneitate”¹. Când această convenție a duplicității este ignorată, reacțiile sunt impregnate de euforii false sau excese

1. H.-R. Patapievici, *Despre idei & blocaje*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 74.

resentimentare. Fie că ești idealizat, fie că ești amenințat, în corespondența privată, cu linșajul, descoperi imposibilitatea dialogului într-un ambient claustrofob, tipic pentru subculturile periferice.

Retipărirea *Bufniței din dărmături* într-o ediție îmbunătățită nu face elogiul încăpățănării adolescente, nici nu etalează aerul unei victorii premature. O nouă apariție era necesară din cauza circulației restrânse a primului volum. În al doilea rând, cartea include pledoarii și argumente la care se întâmplă să țin și astăzi la fel de mult. Desigur, formulările adesea pripite, confesive sau pur și simplu inelegante mă nemulțumesc. Pe alocuri, tonul moralist și patetic, tributar amprentei studentești a primului manuscris, mă stânjenește. Este bine totuși să reamintesc faptul că aceste pagini au fost scrise între optsprezece și douăzeci și cinci de ani. N-aș vrea deloc ca cititorul prezentei ediții să rețină doar discursul „deconstructivist” al primei părți, unde unele accente doar aparent anticlericale (în fapt, ostile exclusiv lăncezelii) nu fac dreptate enormei jertfe de talent și iubire pe care atâția preoți și laici dedicați Bisericii o săvârșesc, zilnic, în numele lui Hristos. Celor ofenșați de eventualele afirmații lipsite de nuanță le cer în mod anticipat iertare.

Mult mai importante îmi par deschiderile către o hermeneutică ortodoxă a modernității, îndatorată tradiției primului mileniu creștin, dar deloc captivă unui mit al „vârstei de aur”. Parteneri nemijlociți ai acestei conversații vii – prieteni, rude sau colegi de generație – m-au încurajat să nu disprețuiesc urmele acestor fremătătoare căutări din prima tinerețe. Cred cu tărie că discursul profetic nu trebuie confundat cu etica revoluționară a Europei postiluministe. Biserica nu cunoaște revoluții, ci doar înnoiri lăuntrice pentru care motorul conștiinței este nu fariseismul, ci pocăința sinceră a mădularelor sale. Instinctul prudenței ne face așadar să rezistăm tentației „circularelor” sau „manifestelor” bazate pe ideologii protestatate, chiar și acolo unde nedreptatea pare strigătoare la cer. Critica nevrednicilor unui veac nu trebuie să angajeze o perspectivă sectară sau dezabuzarea teribilistă. Altminteri, discursul isteric – consacrat în epoca tranziției românești de unii vânători de „antihriști” – abolește discernământul, porunca iubirii de vrăjmași și rațiunea practică, aflată mereu în căutarea de soluții salvatoare. Așadar, se cuvine să fim constructivi chiar și în ultima fărâmă de tristețe sau disperare. Avem nevoie de umilință pentru ca mustrea să transforme inimile, iar nu să rănească doar sensibilitățile colective sau orgoliile individuale.

Am operat în acest volum modificări substanțiale. În primul rând, am eliminat cele mai multe obscurități, imprecizii și erori strecurate în prima ediție. Am modificat ordinea textelor în interiorul fiecărui capitol. Am explicitat apoi intuițiile mult prea criptice, lăsând adesea loc pentru dualismul atât de puțin ascetic: text *vs* notă de subsol. Acolo unde era necesar, am suprimat pasajele redundante sau expresiile îndoielnice, completând sau reformulând eseuri întregi în lumina înțelegerii pe care o am astăzi despre subiectul tratat. Am adăugat ca „bonus” un singur

text cald despre relația dintre Biserică și fosta Securitate. Pe alocuri, am întărit tezele cărții cu referințe bibliografice suplimentare, fără să mimez pedanteria științifică și, încă și mai puțin, exhaustivitatea. Rațiuni de ordin universitar ar fi cerut ca unele dintre textele incluse aici să fie integral rescrise. În fața acestei provocări, am decis ca *Bufnița din dărâmături* să păstreze în linii mari ezitățile primei redactări. Îmi propun, în același timp, ca acest volum să fie o ediție definitivă.

Doresc să mulțumesc tuturor celor care au sprijinit vocea subiectivă a acestei cărți și, mai ales, soției mele Ema. M-am bucurat totodată de sfatul părintesc și prietenesc al unor slujitori ai altarului, pe care doresc să-i menționez: ieromonahul Iustin Marchiș de la biserica Stavropoleos din București, în prezența căruia am simțit puterea vindecătoare a rostirii adevărului; preotul Nicolae Marcu din parohia Micălaca-Nouă a orașului Arad, sacerdot transilvănean mult încercat în anii grei ai comunismului, generos și mereu dezinteresat în slujirea aproapelui, alături de care am contemplat – începând chiar cu anii de liceu – miraculoasa simbioză între cultul liturgic și savorile bibliotecii; preotul Adrian Deteșanu din Brașov, pildă vie și rară a ospitalității creștinești; și, deloc în ultimul rând, tânărul preot Iulian Aniței din Houston (Texas), dedicat misiunii ortodoxe într-o lume care descoperă treptat comorile Răsăritului creștin. Desigur, rămân singurul răspunzător pentru afirmațiile din această carte.

Sunt sincer recunoscător editorilor și redactorilor care, în ultimii zece ani, au acceptat să publice materiale predate, nu o singură dată, într-un format nesatisfăcător. Doresc să le mulțumesc tuturor celor care, mai ales prin critici, dar și încurajări, m-au ajutat să le ameliores calitatea. Nu pot onora aici numele tuturor celor care au citit acest volum, care au participat la câteva lansări în librăriile din țară și cărora le datorez un cuvânt de mulțumire. Rămân în mod special recunoscător prietenului Bogdan Tătaru-Cazaban, care a facilitat apariția primei ediții și a recomandat volumul Editurii Anastasia. În 2005, cartea a fost lansată cu mult entuziasm de către dl Sorin Dumitrescu, căruia îi mulțumesc. De asemenea, adresez un gând de sinceră prețuire dlui Alexandru Bercea, care a sprijinit cu generozitate ieșirea de sub tipar a primei ediții. În sfârșit, sunt bucuros că dl Silviu Lupescu a acceptat includerea acestui volum în programul Editurii Polirom pentru anul 2008.

Bufnița din dărâmături se dedică părinților mei, celor care, uneori de foarte departe, m-au sprijinit în anii imprecisi ai debutului.

M.N.

1 ianuarie 2008

Praznicul Sf. Vasile cel Mare

Cuprins

<i>Cuvânt înainte și notă lămuritoare la a doua ediție</i>	9

Capitolul I

Areopag

Teologia pentru Moromete	19
<i>Gazeta, între sinod și șezătoare</i>	19
<i>Predica scrisă</i>	20
<i>Misionarismul cultural</i>	22
<i>Șovăieli</i>	23
<i>În concluzie</i>	25
Soarele și semiluna Ortodoxiei	28
<i>Adevărul dificil</i>	28
<i>Excurs : drumul către libertate</i>	30
<i>Taxa de intrare</i>	36
<i>Mita și mitra valahă</i>	38
<i>Cartea de bucate</i>	40
<i>Profeții pustiei și glasul patriei</i>	42
<i>Ecouri balcanice</i>	45
Tineretul ortodox	48
<i>Absența reperelor</i>	48
<i>Conferințele duhovnicești</i>	50
<i>Criza parohiei și tentația pietistă</i>	51
<i>Simțul răspunderii</i>	54
<i>Studiu și liturghie</i>	58
<i>Mărturisirea în „vremuri sărace”</i>	60
<i>Nu reproșuri, ci deziderate</i>	62
<i>Epilog</i>	63

Țigani, Biserica și statul	65
<i>Recensământul</i>	65
<i>Apropieri stilistice</i>	67
<i>Puțină istorie europeană</i>	69
<i>Inter nos</i>	71
<i>Ortodoxia și datoria răscumpărării</i>	74
<i>Urgența integrării</i>	78
Reforma învățământului teologic	80
<i>Principiile teologice ale educației</i>	80
<i>Condiții de viață</i>	81
<i>Maestru și discipol</i>	83
<i>Profesoratul și programa</i>	85
<i>Noutatea</i>	86
<i>Metoda predării</i>	88
<i>Concluzii</i>	91
Cateheza liturgică și canoanele memoriei	93
<i>Prioritatea gestului</i>	93
<i>Mitul neutralității</i>	94
<i>Dilema educației seculare</i>	96
Despărțirea apelor : Biserica și Securitatea	99
<i>Tabloul confuziei</i>	99
<i>Toamna smintelilor</i>	100
<i>Prologul căderii</i>	101
<i>Refuzul fatalității</i>	103
<i>Presiunea externă</i>	104
<i>Riscul ipocriziei</i>	105
<i>Păcatul turnătoriei</i>	106
<i>Mărturisirea publică</i>	107
<i>Epistola unui păstor</i>	108

Capitolul II
Eseuri critice

Predania uitată	113
<i>Momentul oportun</i>	113
<i>Critica din interior</i>	115
<i>Nunc pro tunc</i>	116

Constituția hermeneutică a tradiției	118
<i>Etica revoluționară</i>	118
<i>Tradiția gestantă</i>	119
<i>Tradiția amputată</i>	120
<i>Tradiția ca disertație</i>	122
<i>Utopie și kitsch</i>	123
<i>Necesitatea prejudecăților</i>	125
<i>Ergo</i>	127
Cunoașterea de împrumut și oroarea de vid	128
<i>Cunoașterea poetică</i>	128
<i>Vârsta etică</i>	130
<i>Multiplul</i>	132
<i>Seducția ambiguității</i>	133
„ <i>Un singur lucru trebuiește</i> ”	134
Topologia centrului și avatarurile scriiturii	136
<i>Scriitura : între formă și conținut</i>	136
<i>Localizarea centrului</i>	137
<i>Eseul și generozitatea diletantă</i>	139
<i>Lumea ca suprafață textuală</i>	141
Memoria adolescenței sub comunism	144
<i>Hipomnezia</i>	144
<i>O tinerețe demolată</i>	145
<i>Forjat, turnat, excavat</i>	148
<i>Sectorul flegmei</i>	151
<i>Remediul plimbărilor</i>	152
Puterea credinței și arta speranței. Vocația teologiei politice în mileniul trei	154
<i>O altă cetățenie</i>	154
<i>Purificarea</i>	156
<i>Teologie și economie</i>	158
<i>Drumul spre rădăcini</i>	164
<i>Un eveniment, nu o instituție</i>	167
<i>Creștinismul urban</i>	170
Asceza mărturisirii creștine. Scrisoare către un prieten de departe	173

Capitolul III
Ciorne filozofice

În căutarea firului pierdut. Lectura modernității în perspectiva lui H.-R. Patapievici	185
<i>Nuanțe</i>	185
<i>Reușite</i>	186
<i>O nouitate românească</i>	188
<i>Genealogia medievală a modernității</i>	192
<i>Modernitate și deicid simbolic</i>	197
<i>Soluția teologico-politică</i>	202
<i>Locul mărturisirii religioase</i>	206
<i>Retorica întemeierii</i>	209
<i>Pentru o poetică liturgică</i>	213
Pentru buna folosire a maladiilor istorice	216
<i>Timpul perfect</i>	216
<i>Un destin comun</i>	218
<i>Istorie și universalitate</i>	219
<i>Spirala istoriei sacre</i>	220
<i>Totalizarea mistică</i>	223
<i>Revelațiile orizontalei geografice</i>	225
<i>Limitele reprezentării</i>	228
<i>Ireductibilul poetic</i>	230
<i>Pogorârea la iad</i>	233
<i>Co-naissance</i>	235
<i>Memoria suferinței</i>	237
<i>Recapitulatio</i>	240
Revelațiile fenomenologiei	242
<i>Paradoxul paradoxurilor</i>	242
<i>Mărturii biblice</i>	243
<i>Neutralitatea modernă</i>	245
<i>Moștenirea postkantiană</i>	247
<i>Debutul fenomenologiei</i>	248
<i>Turnura franceză</i>	249
<i>Deschideri suplimentare</i>	251
Metafora vieții și complexul ludicității	252
<i>Sensul jocului</i>	252
<i>Detur fenomenologic</i>	253
<i>Apofatica mingii</i>	256
<i>Fotbalul ca eveniment</i>	257

<i>Cine dă și cine privește ?</i>	258
<i>Paradisul nostalgiei ludice</i>	259
Despre virtuțile apofatice ale neînțelegerii	260
<i>Răul inexplicabil și refuzul judecății</i>	260
<i>Însemnătatea neînțelegerii</i>	261
<i>Abundența mirării</i>	263
<i>Celălalt sau tărâmul făgăduinței</i>	264
<i>Epilog</i>	266

Capitolul IV

Întâlniri monastice

Evagrie Ponticul și conflictele interpretării	269
<i>Un avva enciclopedic</i>	269
<i>Exegeza monastică</i>	273
<i>Filologia fără mânuși</i>	275
<i>Situl eclezial al interpretării</i>	279
<i>Limitele pozitivismului</i>	281
Îngerul Silezian	284
Vasul răbdării și chipul blândețelor	290
<i>Taina firescului</i>	293
<i>Amintiri și cumpene</i>	294
<i>Teofil duhovnicul</i>	297
<i>Mesagerul bucuriei</i>	298
Regăsirea paradisului. Note de lectură la arhimandritul Emilianos	300
<i>Ereditatea misticii bizantine</i>	300
<i>Renașterea permanentă</i>	302
<i>Asceza deciziei</i>	304
<i>Absență sau retragere ?</i>	305
<i>Denunțul mondenității</i>	307
<i>Darurile ascezei</i>	309
<i>Monahismul : de la credință la cunoaștere</i>	311
<i>Nunta filocalică</i>	314
<i>Ascultare, feciorie, sărăcie</i>	316
Sensul ontologic al pocăinței. Marginalii la teologia starețului Sofronie	319
<i>Tinerețea unui sfânt</i>	319
<i>Drumul spre Athos</i>	321

<i>Europa</i>	323
<i>„Scriitorul iscusit”</i>	324
<i>Un interpret congenial</i>	326
<i>Pocăința și revelația principiului ipostatic</i>	327
<i>„Vechi și noi” în teologia Starețului Sofronie</i>	332
<i>Teologia persoanei și roadele compasiunii</i>	334
<i>Epilog</i>	335

Capitolul V
Stații teologice

Lectionarul biblic	339
<i>Ediția jubiliară a Bibliei</i>	339
<i>Unitatea cruciformă a Scripturii</i>	341
<i>Reabilitarea lectionarului</i>	345
<i>Situl eclezial al interpretării</i>	348
Scriptura își dă Cuvântul	351
Zaheu, vameș și prieten	356
Icoana Crucii și vestea Învierii	360
Metafizică și teologie : lectura lui Christos Yannaras	363
<i>Cadrul filozofic</i>	363
<i>O critică</i>	364
<i>Sursele idolatriei conceptuale</i>	367
<i>Convergențe teologice</i>	370
<i>Situl liturgic al teologiei</i>	372
<i>Concluzii</i>	374
Epilog: critica teologică și dezbateră culturală	
<i>Absențe din societate</i>	377
<i>Mărturisirea publică și polifonia culturală</i>	379
<i>Atributul nuanțelor</i>	383
<i>Arta improvizației</i>	386
<i>Notă bibliografică</i>	389
<i>Ecouri critice la volumul Gramatica Ortodoxiei. Tradiția după modernitate</i>	391